

KRITIKA

BOJ ZA CANKARJEVO PODOBO

I

Z besedami, ki jih berete v naslovu, smo pred aprilom 1941 označevali vsa tista razpravljanja in polemike, ki so se pletle okrog Cankarjevega duševnega lika in še posebej okrog njegovega svetovnega nazora. Najrazličnejše filozofske smeri in najbolj nasprotni politični interesi so se križali v teh debatah, ki so bile priča žive aktualnosti Cankarjeve besede in njegove osebnosti. To je bila in še vedno je taka osebnost, mimo katere ne more noben slovenski človek, ki je tako ali drugače živ član našega kulturnega organizma.

V predaprilskih časih je šlo predvsem za Cankarja, šlo je za vprašanje: čigav je Cankar? Danes je pozornost obrnjena že drugam. Namen današnjih raziskovanj je višji in konstruktivnejši. Dognati skušamo, kakšna je bila prava pesnikova duševna fiziognomija, kakšna je resnična vrednost njegovega dela, rekonstruirati skušamo njegovo življenjsko usodo in se trudimo, da bi ugotovili, kakšna je bila njegova družbena vloga.

Ti problemi, katerih latentna aktualnost je bila tudi po osvoboditvi vsakomur docela očita, pa so prišli v zadnjem času tako rekoč na dnevni red. Največjo zaslugo pri tem ima knjiga Lojza Kraigherja *Ivan Cankar* (izdala Cankarjeva založba v Ljubljani 1954). To je doslej najboljše delo o osrednji postavi slovenske moderne. Napisal ga je mož, ki je bil dober Cankarjev znanec in celo prijatelj, in ki je tudi sam sodeloval v procesu, v katerem se je izoblikovala Cankarjeva duševna in umetniška fiziognomija. Poleg tega je naš avtor napisal doslej že več sestavkov, ki pričajo, da se je podrobno seznanil ne le s Cankarjevim umetniškim opusom, marveč tudi z ohranjenimi dokumenti, ki so pomembno dopolnilo pesnikovemu delu.

Knjiga je izzvala že nekaj polemičnih razpravljanj, ki se jih je udeležil tudi njen avtor sam in pokazal pri tem izredno nepopustljivost ter visoko stopnjo prizadetosti. Vendar pa še ni doživela obširnejše kritike.

Pričujoči članek sicer ne bo vsestranska recenzija in ne bo odkril vseh vrlin ter napak naše knjige, pač pa bo opozoril na nekaj bistvenih vprašanj, ki so v zvezi z raziskovanjem življenja in dela Ivana Cankarja. S tem pa bo pripomogel tudi, da bo dobila Kraigherjeva knjiga tisto mesto, ki ji po pravici gre.

Priznati moram, da se tega nisem lotil brez strahu in oklevanja. Predvsem me je oplašila vehementna Kraigherjeva reakcija na Mahničovo poročilo v *Ljubljanskem dnevniku*. Nekaj popolnoma nedolžnih kritičnih pripomb je avtor Ivana Cankarja zavrnil s takim polemičnim temperamentom, ki že vnaprej vzbuja pomisleke kritiku, ki se zaveda, da bo moral zapisati še dosti neprijetnejše besede, kot pa njegov prednik. Človek ima občutek, kakor da meri avtor naše knjige stopnjo znanstvene zavzetosti, marksistične izobrazenosti in privrženosti socializmu posameznih ljudi (predvsem pa recenzentov) po tem, kako sodijo o njegovem delu. Zato naj zapišem sebi samemu v pogum: »Amicus Plato, sed magis amica veritas!« Dodam naj

še zatrnilo, da nimam namena, kakorkoli osebno napadati avtorja niti polemizirati z njegovimi filozofskimi nazori ali političnimi koncepcijami.

Hkrati moram potožiti še o drugih neprijetnostih. Vir vseh težav je najprej v tem, da imam opraviti z Ivanom Cankarjem, z njegovim zelo obsežnim umetniškim delom, njegovo zapleteno življenjsko potjo do leta 1907, z zelo nejasno dobo okrog oblikovanja naše moderne, hkrati pa še z vrsto ne ravno najlažjih psiholoških, estetskih in literarnozgodovinskih problemov.

Nič manj pa ni usodno, da se človek v naši knjigi, zlasti v prvih poglavjih, kaj težko znajde. A ne morda zaradi zapletenega predmeta, marveč zaradi nekaterih kompozicijskih, stilnih in drugih posebnosti. Skoraj vse literarnozgodovinske monografije so priče, da se mora vsak avtor spopasti predvsem s problemom, kako združiti v harmonično celoto pripovedovanje o zunanjem pesnikovem življenju z načelno analizo njegovih del in njegove duševnosti. Če pisec ne najde primerne kompozicije, mora svoje pripovedovanje pretrgati, nato vstaviti analizo, potem spet nadaljevati s pripovedovanjem, zopet analizirati itd. Taka preskakovanja motijo urejeni tok in povzročajo, da postane knjiga naporno in celo mučno čtivo. Kraigherju se ni posrečilo, da bi se izognil tej nevarnosti. Ni dovolj dobro ločil analizo od pripovedovanja, kakor ju tudi ni znal primerno združiti v celoto. Večkrat se mu dogaja, da svoje analitične misli niti ne privede do konca, jo prekine, pusti bralca v pričakovanju in nadaljuje z opisom zunanjih dogodkov, ki nimajo dovolj jasne zveze z načelnimi mislimi. Zato vzbujajo mnoga poglavja občutek neurejenosti in nejasnosti. Tega občutka nikakor ne ublažujejo zelo pogosta ponavljanja istih misli in celo istih citatov iz Cankarjevih del in pisem.

V podnaslovu knjige nam avtor obljublja, da bo pisal »študije« o Cankarjevem delu in življenju. Bralec spričo tega pričakuje, da ima pred seboj delo, ki je oprto na dokumente in ki si torej sme lastiti značaj znanstvenega dela. Vendar pa naš avtor tega pričakovanja ne zadovolji povsod. Na strani 42 beremo: »Zelo verjetno je, da je [Ivan Cankar] na Dunaju obiskal kakšno javno žensko zabavišče. Gledal in oprezal je od strani, naročil vina, zvrnil kozarec vase, nemara tudi več kozarcev. Nato je začel duhovičiti, zbijati šale, izpraševati, izbirati, sam pri sebi ocenjevati posamezna dekleta. Nazadnje je z na pol potuhnjeno, na pol teatralično kretinjo odšel z izvoljenko v njeno sobo. A ko se mu je ponudila v vsi svoji nagoti, bržkone precej poslovno, brez ženske pristnosti in toplote, se je obrnil proč. Postal je neodločen. Zaničljivo se je zmrdnil pred zrcalom; a svojega obraza ni videl v njem, njeno telo je občudoval, zleknjeno na postelji. V steklu je videl, da se je ozrla za njim — in začel povpraševati po njeni usodi, po njenem življenju v hiši... Približal se ji je, prisedel. Morda se je dotaknil njenih prsi — in se je sam pri sebi čudil, da lepota njenih udov še malo ne vznemirja njegove čutnosti, še malo ne... A ko mu je samo na kratko, najbrž nestrpno ali celo zadirčno odgovarjala, se je zopet vzdignil... Zeit ist Geld! je zaklicala za njim. Čas je denar!... Vrgel ji je ta denar, cinično se je ponorčeval — in je odšel.«

Za opis tega prizora nam avtor ne more postreči z nobenim dokumentom. Toda v podnaslovu knjige beremo, da so zbrani v njej tudi Kraigherjevi spomini na pesnika. Vendar ni iz ničesar razvidno, da bi bil Kraigher pri opisanem dogodku iz »ženskega zabavišča« sam zraven. Res je sicer, da ni napak, če razpolaga literarni zgodovinar ne le s poznavanjem dejstev in teoretično izobrazbo, ampak tudi z dobršno mero pisateljske fantazije. Kljub

temu pa mislim, da je pokazal naš avtor v navedenem primeru za literarnega zgodovinarja dobršno mero te lastnosti preveč.

Opisana zgodbica ni osamljena. Na isti strani beremo v nadaljevanju še en podoben prizorček iz dunajskega nočnega življenja. A v isto skupino spada tudi povest o tem, kako je Minka Lušinova z ljubeznijo in hrepenenjem prebirala Cankarjeva pisma, ki so bila namenjena njeni sestri. Prav tako je tudi s poetično rekonstrukcijo Cankarjevih sanj o poroki z Anico na strani 526. Taki odlomki zbujaajo v bralcu mučno napetost ali pa vsaj neprijetno negotovost.

Mnogo bolj motijo intervencije avtorjeve fantazije tam, kjer gre za resnejše probleme, na primer za odnose pesnikove do tistih ljudi, do katerih je imel težke in mučne obveznosti in kjer gre za interpretacijo Cankarjevih tekstov. Navedel bom le en sam primer. Ko skuša razložiti Cankarjevo zaroko s Štefko, nam avtor razlaga: »Löfflerjevi so videli, da se hoče Ivan Cankar to pot v resnici posloviti od Dunaja in od njih. Štefka je kajpada lovila tudi druge, po možnosti kakega dunajskega zaslužkarja — in nemara da se ji je pravkar spet nekdo izmuznil. Tako je vseeno kazalo, potruditi se za podnajemnika, ki jim je bil že toliko let prav dobra molzna kravica... Bil je skrajno dober človek in bil je zelo dovteten tudi za prijaznost in dobroto drugih. Nekaj lepih besed, objem okrog vratu, bežen poljub na lice, prigrizek in kozarec vina — pa so ga imele. Ljubosumnost matere nasproti hčerki je bila izbrisana in pozabljena, ko da je sploh ni bilo... Še obadva dečka sta pomagala in se je zgodilo« (stran 620). Tudi opis tega dogodka je plod Kraigherjeve fantazije. Marsikateri slovenski literarni zgodovinar pozna razmerje med Štefko in njeno materjo ter Ivanom Cankarjem prav tako dobro kot Kraigher sam. Vendar bi si nihče ne upal napisati takih besed, kakor bi tudi najbrž noben recenzent ne želel povedati, kakšna je njihova prava vrednost.

Po vsem tem bi lahko navedel še za primer nekaj avtorjevih mnenj in sodb o Cankarjevih delih in o nekaterih njegovih postopkih. Vendar bi me to zavedlo predaleč. Opozorim naj pa le še na nekaj. V Jubileju, to je v uvodu h *K r p a n o v i k o b i l i*, je Cankar pisal, da mu je bog navsezadnje »izkazal svojo neskončno naklonjenost in je ustvaril prečudovito lepega dekleta, ki me objame okoli vratu, kadar sem žalosten in me vpraša s svojim prijetnim glasom: Was kümmern Sie denn das Gesindel?« Ob tem prečudno lepem dekletu s prijetnim glasom bo vsakdo pomislil najprej na Štefko. Tudi naš avtor se je spomnil nanjo in je Cankarjev stavek takole parafraziral: »Iznova so se ženske bale, da jim pobegne ženin... Nevesta [Štefka] je grdo gledala, tako rada bi si že oddahnila od dela in se sprostila — majčkeno poveseljačila. — Was kümmern Sie das Gesindel? — Za nas se pobrigaj, ljubček! Za svojo nevesto se pobrigaj!... In ženske so se ‚pobrigale‘ za ženina. —« (Stran 636.)

Podobnih nedokazanih in nedokazljivih trditev ter domnev bi utegnil nabrati za precej obsežen cvetober. Navajam pa jih tu le kot primere tistih značilnosti naše knjige, ki povzročajo, da I v a n C a n k a r ni preveč prijetno branje.

Že časopisna kritika je delu očitala, da je preveč natrpano s citati iz Cankarjevih del in pisem. Avtor se s tem očitkom ni strinjal. Vendar pa

moramo kritiku dati prav in dostaviti, da motijo tudi preobsežne parafraze posameznih pesnikovih umotvorov in obnove njegovih vsebin.

Knjiga ni nič bolj privlačna zaradi številnih avtorjevih političnih modrovanj o fašizmu, Hitlerju, Stalinu itd. Slednjič naj pripomnim le še, da bi iz knjige lahko brez škode izpadla vsa tista obširna polemika z »metafizičnim ideologom«. Svojo misel lahko utemeljim že s tem, da je taka polemika bolj zanimiva kot dokument časa in ima zato manj trajno vrednost kot knjiga ter bi jo kazalo priobčiti prej v tej ali oni reviji.

S tem seveda še nisem navedel vseh napak, za katere bi človek želel, da bi jih avtor v drugi izdaji svoje knjige docela odpravil. Tudi primeri, ki sem jih citiral, so le del gradiva, ki bi ga utegnil zbrati bolj skrben in bolj natančen recenzent. Vendar pa si ne morem kaj, da ne bi citiral že splošno znane avtorjeve sodbe o umetniški vrednosti Josipa Murna: »Nemara bi lahko rekli, da je bil njegov [Murnov] največji pomen: v Župančičevem prijateljstvu. Navdihnil je velikega pesnika za najčudovitejši nagrobni spomenik, za ciklus Manom Josipa Murna-Aleksandrova.«

Nikakor ne mislim, da so napake, ki sem jih naštel in mimogrede omenil, bistvenega pomena za vrednost knjige. Dejstvo je le, da bi knjiga brez teh nevšečnosti ne vzbujala toliko ugovorov in pomislekov ter da bi bila mnogo dragocenejši in predvsem resnejši prispevek k poznavanju Ivana Cankarja. Taki lapsusi povzročajo v bralcu nehote nekakšno nezaupanje in dvome.

Čeprav nimam namena, da bi podrobneje ocenjeval celotno delo, vendarle mislim, da je bila moja dolžnost, da sem v tem uvodnem poglavju opisal nekatere pomanjkljivosti predvsem zato, ker pripravlja avtor verjetno nadaljevanje, v katerem bo bržčas skušal prikazati Cankarjevo življenje od 1907 do 1918.

II

Naša knjiga obravnava Cankarjevo življenje in delo do leta 1907 ter šteje 740 strani. Že obsežnost kaže, da je opisoval avtor pesnika in njegove umotvore zelo podrobno. Zato se pač ne morem ukvarjati z vsako njegovo trditvijo ali domnevo posebej, marveč se bom pomudil le ob dveh, tako rekoč bistvenih tezah.

Mislim, da se ne motim, ko trdim, da zanimata Kraigherja predvsem dva sklopa problemov. V prvega sodijo vprašanja o strukturi pesnikove psihe, ali bolje: o tistih tako rekoč elementarnih silnicah pesnikove duševnosti, nad kakršnimi človek običajno ni suveren gospodar in ki menda v zadnji konsekvenci določajo vse njegovo ravnanje in čustvovanje. Vsakdo, ki piše monografijo o tem ali onem ustvarjalcu, želi, da bi prodrl prav do teh skritih prvin in z njimi razložil celoten pesnikov pojav.

Drug krog vprašanj, okrog katerih je nanizal naš avtor svoje spomine, opise in analize, tvorijo vprašanja Cankarjevega svetovnega nazora, njegovega ideološkega razvoja in politične aktivnosti.

Ko skušam razbrati, analizirati in oceniti Kraigherjeve misli o notranjih zakonitostih Cankarjeve duševnosti, se zavedam kočljivosti tega početja. Zato bom, kjerkoli bo le mogoče, podal avtorjeva razmišljanja z njegovimi lastnimi besedami. K temu me še posebej sili tudi dejstvo, da avtor svojih misli o teh vprašanjih ni nikjer v celoti zbral in strnil v sistematični analizi, marveč si

moramo njegovo pojmovanje polagoma rekonstruirati iz drobcev, ki so razmetani po tem obsežnem delu.

Kraigher vidi razlago za celotno Cankarjevo duševnost predvsem v dveh manjvrednostnih kompleksih. Eden naj bi bil posledica družbene in družabne zapostavljenosti, drugi pa posledica njegove bolezni (enuresis nocturna). Vendar pa si iz njegovega razpravljanja ne moremo ustvariti jasne podobe, kako si predstavlja skupno delovanje teh dveh prvin. V prvem oddelku prvega poglavja zremo najprej, da je naš pesnik samo dvakrat resnično ljubil žensko: »prvič po petošolsko; drugič pa skoraj prav tako, samo še bolj cagavo in jecljavo, brez poguma in brez mladeniške ali moške samozavesti... a polnega ljubezenskega življenja, zakonskega, družinskega življenja ni dovolj spoznal in ni dovolj razumel« (str. 9).

Tu avtor že preludira svojo temo o Cankarjevi ljubezenski nemoči, vendar se ob njej še ne zaustavlja in nadaljuje svoje razpravljanje z ugotovitvijo, da je bil pesniku že od narave dan izredno močan intelekt. Tako mu je že kot dečku »prišlo nenadoma do zavesti, da so vsi okoli njega, v šoli ali zunaj nje, strašno majhni, spričo njegove brihtnosti. Vkljub siromaštvu... vkljub telesni šibkosti, vkljub napaki [enuresis nocturna], ki se je takrat še ni preveč zavedal in ga je le bolj mimogrede ovirala in jezila, vkljub zapostavljanju in sramotanju po 'boljši' družbi v trgu — se je vzdignil s svojim razumom silno zgodaj nad vso okolico...« Toda »lastna telesna majhnost in pomanjkljivost, prezirana ne vrednost siromaka s klanca, brezupen pogled v prihodnost — vse to ga je naučilo skrivati svoja spoznanja in svojo uničujočo sodbo nad vsemi drugimi«. Sprostil se je, tako nadaljuje Kraigher, šele v srednji šoli ob prvih literarnih uspehih. »Kmalu je imel prvo besedo med srednješolskimi pismarji.« Toda »v zasebnem ozadju je že skrival obup nad svojo telesno nebogljeno [enuresis nocturna], nad poniglavim razvojem svojih družbenih odnosov s ponižujočo odvisnostjo od onih, ki so ga 'podpirali'. Zdaj pa je še bolj »zaživel svoje 'dvojno' življenje, ki ga je živel poslej do konca svojih dni: življenje na zunaj, v družbi, v kateri je bolj samo nastopal in igral, in življenje v svoji duši, v svojih sanjarijah in snovanjih, v katerih je šele resnično živel, delal in zmagoval... V tem je bila njegova moč pisatelja in umetnika, duševnega delavca« (str. 9, 10 in 11). Cankarjeve duševne sile so se torej zaradi opisanih vzrokov obrnile nekako navznoter, zaživel je življenje sanjarja, t. j. vse svoje telesne sile je sublimiral: »Vse svoje telesne moči je sublimiral v duševnost, ki se je manifestirala v delovanju pesnika in umetnika.« Tako je iz »sanjarja postal snovatelj — pesnik — novelist — dramatik — socialist« (str. 11).

Mislim, da smem to razpravljanje strniti v naslednjo definicijo: Cankarjeve »duševne sile«, ki so bile že po rojstvu izredno močno razvite, so se pod pritiskom družbene in družabne zapostavljenosti, pod pritiskom bolezni, manifestirale v sanjarjenju. Sila teh moči pa je postala še večja, ker je tudi svoje telesne moči sublimiral »v duševnost«, a sublimacija je bila posledica istih vzrokov kot sanjarjenje.

Drugače pa zenijo avtorjeve besede na strani 199. Tu beremo opis življenja v Cankarjevi družini na klanecu: »Mati dela čudeže. Mati prenaša Ivanovo živčno napako [enuresis nocturna], pa si ne more predstavljati, da mu je tako hudo zaradi nje, in ga more komaj tu in tam pobožati ali potolažiti, da ga ne stare obup. Oče ga včasih bržkone našeška. Z brati in sestrami, ki ga

zasmehujejo in zmerjajo, pa se prepira in pretepa. Zmerom močnejši je njegov odpor, zmerom grši in ostrejši je njegov pogled, ki se brani z njim, ki z njim odkriva napake drugih, da bi bila njegova manjša. Zmerom bistrejši je njegov duh in zmerom gibčnejši njegov jezik, s katerim odbija napade in nazadnje sam napada. — Telesna šibkost, bolezen, malost, je bila v veliki meri vzrok, da se je Ivanov duh sprostil in dvignil in prekosil vse daleč okoli sebe. Telesna šibkost je rodila moč duha (opozarjam, da tu ni več zadržka: »v veliki meri«). Bolezen, mučna in zoprna, je rodila Cankarjevega duha, njegovo moč za polet navzgor. ... On sam je za svojo bolezen krivil razmere, neurejene, skoraj beraške razmere v hišici na klanecu. V siromašnih razmerah je postal bolnik — in bolezen ga je usmerila v boj za ponižane in prikrajšane... Bolezen ni bila težka; vendar mu je vcepila občutek manjvrednosti. V obrambi pred lastnim čustvom in pred preziranjem zunanjega sveta si je nabrusil svojega uma svetle meče in izoblikoval svoje umetniške sposobnosti tako visoko in tako viharno, da je vse onemelo okoli njega.«

V tem odstavku je avtor docela jasno zapisal, da je »bolezen... rodila Cankarjevega duha«. Precej podobne misli najdemo še na strani 129: »Odpor zoper družbeni red mu je bil [Cankarju] rasel sprva samo nagonsko, samo slutoma; vsadila mu ga je narava sama, njegova občutljivost za vse krivičnosti mu je kazala pot. Ko se je potem zavedel svoje šibkosti, svojih nebogljenosti [tu ima avtor v mislih menda spet enuresis nocturna], se je začel vpraševati: — Od kod? Zakaj? — Odgovor je bil samo eden: — Zato, ker je bil klanec tako siromašen, da ga ni mogel telesno okrepiti. — In zato ga je potem krivična družba odrinila, potlačila, ponižala, da si je rajši iskal samote v gozdu kakor veselja v razigrani družini... Tako se je zgodilo, da mu je zrasel sam od sebe tudi odpor zoper simbol izkoriščevalskega sveta — zoper denar.«

V zadnjih dveh citatih je tako ali drugače nedvomno izražena tista misel, ki jo je že leta 1939 zavrnil Bogomir Magajna: »Nikoli ni Cankarjeva enuresis nocturna ustvarila Cankarja.« (Modra ptica 1938/59.) Toda na strani 191 naše knjige zvemo, da pa je Cankar sam takole sodil o sebi: »Krivične socialne razmere na klanecu siromakov so izoblikovale njegovo dušo, njegovo misel, njegovo razpoloženje v družbi, njegovo življenjsko smer. Iste smeri so ga težile in ga usmerjale ves čas pozneje. Nikdar se mu niso izboljšale razmere; denarne zadrege so postajale zmerom bolj neznosne; gospodarski pritisk na njegove rame je bil vedno hujši in hujši. Bilo je, kakor da je vse življenje životaril na klanecu siromakov. — To je bilo eno; a bilo je osnovno in pglavitno. — Druga nadloga je bila njegova telesna nebogljenost, napaka [enuresis nocturna].« Naj se trudim, kakor hočem, nikakor ne morem spraviti v sklad vseh citiranih odlomkov in iz njih razbrati jasno, osrednjo misel. Na str. 199 in 129 smo zvedeli, da je bilo glavno spoznanje, ki je usmerjalo Cankarjevo dejavnost, spoznanje o socialnem izvoru svoje bolezni. Tu pa zvemo, da je bilo »osnovno in pglavitno« njegova revščina. Človek res ne ve, kaj naj zdaj stori.

Morda nam bo vsa ta zapletena in neurejena zadeva postala nekoliko jasnejša, če si ogledamo Kraigherjeva razmišljanja o Cankarjevi sublimaciji. O tem smo slišali že takoj na začetku knjige. Več zvemo na straneh 207 do 210. Tu govori avtor, da se je Cankar v letu 1905 zavestno odločil, da bo zaradi svoje bolezni sublimiral »svojo čutno slo«, svoj spolni nagon v »duševno sfero«. »In se zapisal sublimiranju svojih sil, zato da bi ustvarjal, toliko

bogatejše in veličastnejše ustvarjal. Odpovedal se je živalskemu življenju. Vse svoje življenjske sile je hotel preusmeriti v umetniško ustvarjanje. Verjel je v idejo sublimacije, v preusmeritev spolnega nagona v duševne sfere; toliko laže je verjel, ker je to po sili razmer že od svoje rane mladosti v veliki meri instinktivno izvrševal. To pot mu je pokazal sam po sebi njegov notranji razvoj na klanecu siromakov, kjer so ga preganjali različni šimni [zaradi bolezni]... To pot je sam odkril v onem drugem življenju, v kraljestvu sanj... Mati, vsak me zaničuje, kdor me revnega pozna...« (Str. 208.)

Po vsem tem se mi zdi, da lahko zajamem Kraigherjevo osrednjo misel v tele besede: v mladosti je Cankar svoje sile sublimiral tako rekoč instinktivno, zaprl se je vase, ker ga je okolica zasramovala zaradi bolezni in zaradi revščine. Kasneje, ko se je bolezni in njenih posledic zavedel, se je vdal sublimaciji zavestno, začel pa hkrati zavestno sovražiti tudi družbo, ker je ugotovil, da je krivda za njegovo telesno okrnjenost skrita v družbeni krivičnosti. A prav v tej sublimaciji je skrit izvor moči njegovega duha.

V Kaigherjevih hipotezah je marsikaj verjetnega. Njegova opažanja o Cankarjevem dvojnem življenju, o njegovem »sanjarstvu«, o izraziti usmerjenosti v duhovnost, o družabni zapostavljenosti, o »poniglih družbenih odnosih, o nenehni in mučni skrbi za denar, so nedvomno točna. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da so o vsem tem pisali izčrpnije že drugi avtorji, ki jih pa naš pisec niti ne omenja (Izidor Cankar, Fran Petre, Ivo Brnič, Anton Slodnjak). Docela izvirne so pravzaprav le tiste misli, ki so mu nastale ob študiju Cankarjeve bolezni. Tu pa moti, odločno moti in včasih človeka celo revoltira, neprestano poudarjanje te Cankarjeve fiziološke okrnjenosti, v kateri bi naš avtor rad našel ključ do večine skrivnosti pesnikove individualnosti in celo njegove umetnosti.

Pravda okrog tega je že stara in jo je Ivo Brnič zaključil pravzaprav že leta 1959. Zato tega vprašanja danes kljub Kraigherjevi knjigi ne bi ponovno načeljal, če ne bi imel občutka, da za del naše publike še vedno ni razčiščena. V naši publicistiki je bil ta problem Cankarjevega intimnega življenja doslej večkrat obravnavan z neokusno netaktnostjo. Zato je človeku resnično neprijetno, če mora spet govoriti o njem. Vendar pa se ne bom spuščal v podrobnosti, ampak bom obravnaval celotno zadevo zgolj načelno, zlasti še, ker sem prepričan, da se je mogoče iz precej kaotičnih zapletov okrog opisane zadeve izkopati le, če najdemo trdno načelno oporišče.

Nikakor ne morem pritegniti avtorju, ko ponekod poudarja, da so bile Cankarjeva usmerjenost v duhovnost, njegova sublimacija, intenziteta in moč njegovega duha, ter celo njegov ideološki razvoj predvsem posledica neke fiziološke napake in iz nje izvirajočega manjvrednostnega kompleksa. Kraigherjeva teza je neuspela aplikacija metod in načel individualno psihološke šole in nam dejansko ne razloži mnogo, oziroma vsaj ne tistega, kar misli avtor, da nam lahko razjasni. Nikakor ne razumem, zakaj naj bi bile duhovna usmerjenost, intenziteta ustvarjanja in socialna borbenost nujno posledica okrnjenih fizioloških funkcij, ali n. pr. družbene zapostavljenosti. Prav tako smešno bi bilo n. pr. razlagati Proustovo psihiko z njegovo astmo, Flaubertovo delo z njegovo epilepsijo, Byrona s šepavostjo, Leopardija z grbo, Nietzscheja s paralizo, Sokrata in Platona s pederastijo, »Lady Chatterley« z jetiko njenega avtorja, brate Karamazove z epilepsijo Dostojevskega in Napoleonov poraz v Rusiji z njegovim prehladom (prim. Merežkovskij: Napoleon).

Lastnosti Cankarjeve osebnosti: sublimacija, usmerjenost v duhovno življenje, ki se zde našemu avtorju posledice bolezni in socialne inferiornosti, so v prvi vrsti normalna pojavnost oblika tiste lastnosti, ki ji pravimo običajno genioznost. Zavzetost za vrednote, ki so izven in nad običajnim praktičnim življenjem, neprestano naprežanje duha okrog višjih problemov, izredna občutljivost za moralne in etične kriterije, skoraj boleštna prevzetost od ustvarjalne sle, vse to so bistvene lastnosti slehernega genija. Težava je le v tem, da pojava genioznosti samega na sebi do danes še ni uspelo niti fiziološko niti kemijsko in niti družbeno razložiti, lahko ga samo opišemo, a naša sodba o stopnji genialnosti se ne more opirati na kakšno medicinsko analizo ali na mikroskopski preparat, marveč more biti le plod našega izkustva in primerjave. Genioznost se vedno manifestira v neke vrste sublimacije, da celo v askezi. Tako je ves napor genija pravzaprav nekakšna negacija lastnega jaza in tudi lastnega fizisa.

Spričo teh načelnih misli se mi zdi, da moramo o Cankarju soditi nekoliko drugače: moč njegovega duha je izraz njegovega zdravja. Vse pa, kar je bilo v njegovi psihi posledica bolezni in njegovih manjvrednostnih kompleksov (*sit venia verbo*), pa se je v njegovem pesniškem delu izražalo v takih pojavih, ki nam ne morejo veljati za najvišje vrednote. Ze leta 1929 je Josip Vidmar pisal: »Zato je v Cankarjevem tedanjem [t. j. mladostnem] in morda tudi kasnejšem sovraštvu do filistra nedvomno nekaj izkrivljenega, nekaj notranje slabotnega. Razburjata ga filistejski mir in samozavest, ker sta mu osebno nevarna in vznemirljiva. Obreguje se obnju in ju skuša omajati in spraviti iz ravnotežja za vsako ceno — ne ker sta prisad na telesu človečnosti, marveč, ker sta ga užalila in mu prizadela bolečino s tem, da sta se tako brezbrizno in brezčutno odvrnila od njega. V tem je nedvomno nekaj osebnega, maščevalnega ter na vsak način nekaj nesvobodnega in v višjem svetu malenkostnega, Cankar bi se nam zdel večji in lepši, če bi bil v tej stvari mirnejši in bolj brezbrizno ponosen« (LZ 1929, 305).

Priznati moramo, da najdemo v Cankarjevem umetniškem opusu mnogo takega, česar ne moremo sprejeti kot izrazito umetniško podobo, ampak učinkuje na bralca bolj kot ideološki traktat s publicističnim značajem. Ta lastnost se pri njem uveljavlja predvsem, ko govori o družbenih zadevah. V njegovem delu se ponavljajo tipi raznih rodoljubov, filistrov, dacarjev, Govekarjev, ki že zaradi svojega ponavljanja izgubljajo svežost enkratnega simbola. Hkrati pa to mnogokrat niso živi, plastični liki, so notrajne neproblematični in torej človeško nezanimivi. Zato nas privlačijo v prvi vrsti kot figure iz panoptikuma slovenskega življenja v Cankarjevem času.

Lastnosti, ki sem jih v zadnjih dveh odstavkih le bežno omenil, si razložim lahko le s prav posebno pesnikovo družbeno in družabno prizadetostjo. V njem so se nakopičile želje vse njegove revne in propadajoče družine po lepšem življenju. Stremljenja in hrepenjenja dveh revnih rodov so se v njem razvila do tiste točke, ko želja ne more več ostati samo želja, marveč z mučno nasilnostjo terja uresničenja. »Naposled Vam vošim jedino to, da bi dočakali dan, ko poda sreča vsi naši rodovini roko«, je pisal petošolec, ki je snoval že nešteto literarnih načrtov in bil prepričan, da je prav on poklican, da s svojim delom osreči svojo »rodovino«. Ravnanje in pisanje mladega Cankarja priča o izraziti rodbinski zavesti, o občutku odgovornosti za usodo svojih najbližjih. Vsemu temu pa se je pridružil še pritisk pomanjkanja, ki ga je moral sam

trpeti in se z njim vsak dan posebej otepati. Spričo tega ni prav nič čudno, da je tako rekoč osrednja tema, ki se je loteva v svojih mladostnih spisih, vprašanje, ali je mogoče uspeli s poštenim delom (t. j. z literarnim delom).

Toda Cankar se dejansko ni nikdar mogel pobotati z realnim odnosom med konkretnimi sredstvi, ki jih je imel na razpolago v »življenja boju«, in med konkretno družbo, od katere je hotel izsiliti priznanje in spoštovanje svojega dela. Zapletal se je v čudna in mučna protislovja. Hotel je svojo umetnost uveljaviti v družbi in v času, ki ju je v svojih delih ostro in neusmiljeno napadal in ju odločno negiral. Nikdar se ni mogel resnično sprijazniti z mislijo, da si s svojim revolucionarnim literarnim delom sam spodjeda svoj družabni položaj. In ko je videl, da njegova umetnost ne more prodrati, je družbo vehementno napadel, jo karikiral do najostrejše satire. Tu je menda vir tiste tako jasno izražene osebne prizadetosti, ki jo občutimo pri Cankarju mnogokrat, kadar gre za podobo takratnega slovenskega življenja.

A Cankar je z družbo negiral tudi življenje samo. Družbene zakonitosti, zaradi katerih je bil obsojen na tako težko in trpljenja polno življenje, je identificiral z zakonitostmi življenja sploh. Ko je videl, da s svojim delom, ki se mu je zdelo pošteno in v skladu s celotnim razvojem umetnosti, ne more uspeli, se mu je nenadoma zazdelo, da se v življenju uveljavi lahko le, kdor uporablja nepoštena sredstva: korupcijo in nasilje. Te svoje nazore je prvikrat izpovedal v *Romantičnih dušah*. V tej drami je že ves kasnejši Cankar. Tu je prvikrat proglasil za edini etos hrepenenje.

V tem smislu si razlagam tudi tisti stavek, ki ga tolikokrat citira Lojz Kraigher: »Zakaj samo v sanjah, v tistem otroškem hrepenenju je resnica in življenje; vse drugo je življenja ponesrečen poskus...« Samo tako lahko razumem tudi vse tiste pesnikove tožbe v njegovih delih in pismih, češ da nikdar ne živi resničnega življenja, ampak da ga samo opazuje. Res, Cankarju ni bilo dano, da bi življenje živel, moral se je neprestano pehati za denar, moral se je odpovedati neštetim stvarjem, neštetim veseljem in radostim, odpovedati se je moral iz istega razloga, kakor vsi, ki so živeli, na najnižji stopnici življenja.

Cankarjeva notranjost je bila že od mladosti razboljena od nasilnega hrepenenja po družabni afirmaciji. Njegovo zanikanje življenja pa je v veliki meri prav posledica tega, da se v družbi, v kakršni je živel, to hrepenenje ni moglo uresničiti, oziroma bi se lahko uresničilo le, če bi zatajil svojo umetnost, svoje prepričanje, svoj etos, svojo individualnost. Hrepenenje po afirmaciji se je v mladosti izživljalo kajpada v naivnih predstavah o slavi, kasneje pa v želji po odmevu, po resonanci lastnega dela. A ker ni mogel doseči ne enega ne drugega, ni obsodil le družbe, marveč življenje sploh. Hrepenenje, ki je stalna tema večine Cankarjevih del, je deloma, če ne pretežno izraz vseh opisanih faktorjev, ki so sodoločali njegov splošni odnos do življenja.

Toda pri tem ne smemo pozabiti na podedovane lastnosti. Vsakdanja izkušnja uči, da celo otroci, ki niso n. pr. nikdar v življenju živeli s svojim očetom, ali pa so bili od njega dolgo časa ločeni, reagirajo na nekatere pojave življenja prav tako kot oče. Opravka imamo s karakterjem, ki je po mnenju nekaterih modernih psihologov kongenitalna konstanta. Gre za cel sistem določenih reakcij, gre za intenziteto akcije in spopada z življenjem. Prav pri

Cankarju pa je zanimivo, da je bila njegova življenjska pot v marsikaterih točkah zelo podobna usodi njegovega očeta.

Cankarjevo življenje je bila ena sama bitka z neštetiimi neprijetnostmi, med njimi moramo opozoriti seveda tudi na njegovo bolezen. Vendar je treba v tem primeru ravnati dosti previdneje in taktneje. Literarni zgodovinar mora sicer obdržati v zavesti vse, kar ve o njej, ne sme si pa utvarjati, da je prav tu skrita rešitev vseh skrivnosti. Na oblikovanje Cankarjeve osebnosti je v prvi vrsti vplivala socialna zapostavljenost njega samega in vse njegove družine. A vseh posebnosti njegove duševnosti in dela ne bomo do kraja razumeli, dokler ne bomo znali opisati tudi njegovega karakterja, se pravi lastnosti, ki jih je prejel od matere in očeta. Spričo tega se mi zdi, da je bilo pri nas o pesnikovi bolezni izrečenih že mnogo preveč besed. Če ima raziskovanje intimnega življenja nekega umetnika sploh kakšen pomen in vrednost, ju ima le tedaj, kadar nam razjasni to ali drugo temno točko v njegovem življenju, predvsem pa v njegovih umetninah. Nikakor pa ne zagovarjam »idealiziranja«, »neplastičnega« in »neproblemskega« opisovanja posameznih osebnosti, toda ob našem primeru se samo ob sebi zastavlja vprašanje smotrnosti znanstvenega dela. Kraigher je storil nedvomno prav, ko je začel raziskovati tudi tiste sfere pesnikove osebnosti, ki jih literarna znanost morda ni dovolj upoštevala. Toda rezultati njegovega študija so se mu zazdeli nenadoma tako pomembni, da je pozabil na vrsto neprimerno važnejših komponent. S tem pa je škodil predvsem samemu sebi, saj vzbuja naše delo vtis, kakor da gleda njegov avtor življenje v skrivljenem zrcalu in kakor da je pozabil na vse višje elemente človekove duševnosti.

(Dalje sledi)

Dušan Pirjevec

PISANJE IN NAŠA STVARNOST

I

Lahko da bodo nekoč, ko bo ta čas za nami, z drugačnimi vatli merili naše literarne napore, vendar če bodo hoteli biti kolikor toliko pravični našemu pisanju, ne bodo smeli mimo dvojega: prvo, koliko smo bili pravični do človeka, ki smo ga popisovali ali izpovedovali, in zatem... zatem drugo, kdo je bil ta človek sam, ki nas je človeško in pisateljsko prizadeval; skratka, kod se je pisatelj dandanašnjih dni srečaval na priliko z dramo sodobnega človeka, lahko zapišemo tudi — z dramo človeka v neki družbi, ali tudi — z dramo družbe same. Enako je pisanje odraz neke pisateljske osebnosti, a katera je znova nekje poleg vsega drugega otrok svojega časa in svoje družbe.

Naj začnem pri Zupančičevih novelah (Benó Zupančič: »Veter in cesta«) s tistim drugim, že zavoljo fundamenta in snovi same. Zbirka ima sicer dva razdelka, ki sta pa zgolj zunanja, ločita novele po miljeju, ki ga popisujeta: prve tri so iz vojaškega, poslednji dve iz civilnega sveta; niti posrečeno izbrana narodna pesem, za katero se zdi, da kot kitica vprašalka in kot kitica